

Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi

The State Administration in Kutadgu Bilig

Demokaan DEMİREL

Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi (demokaan@nigde.edu.tr)

ÖZ

Anahtar Kelimeler:

*Bilgi, Adalet, Yusuf
Has Hâcib, Kutadgu
Bilig, Devlet
Yönetimi*

Kutadgu Bilig Türk-İslam düşünce tarihinin önemli bir edebi eseridir. Eser mutluluk veren bilgi anlamına gelmektedir. Eser, iyi bir devlet yönetimi ve yönetici nasıl olmalı sorusuna yanıt arar. Aklın ve bilginin önemi üzerinde durur. Bilgi odaklı bir devlet modelini savunur. Buna göre, bilgi bireysel ve toplumsal refahı sağlayan tek güçtür. Devlet yönetimindeki kişiler bilgili olmalıdır. Ayrıca kamu yönetimiyle ilgili sorunlarda birbirine danışmalıdır. Siyasi kuralların ve kurumların meşruiyeti için adalet ve akıl esastır. İdeal bir devlet yönetiminde hoşgörü, iyilik, doğruluk, eşitlik gibi erdemler üstündür. Eserde konular devlet yönetenlerin diyalogları aracılığıyla işlenmiştir. Kanunların üstünlüğü, yöneticilerin halka davranışları, halkın devlete yönelik sorumlulukları ele alınmıştır. Devlet yönetiminde saadete nasıl ulaşılacağı açıklanmıştır. Eser, devlet yöneticilerinin en önemli görevinin kanun yapma, asayişi sağlama, iktisadi istikrarı koruma olduğunu belirtmektedir.

ABSTRACT

Key Words:

*Information, Justice,
Yüsuf Khāss Hājib,
Kutadgu Bilig, The
State Administration*

Kutadgu Bilig is an important literary work in the history of the Turkish-Islamic thought. The work means a knowledge which gives happiness. It searches for an answer to the question how good the state management and executives should be. It focuses on the importance of the mind and knowledge. It argues that knowledge-driven model of a state. According to this knowledge is the only force of individual and social well-being. The people in the management of the state should be knowledgeable. Also they should consult with each other in public administration matters. The justice and wisdom is essential for the legitimacy of the political rules and institutions. In an ideal state administration, tolerance, kindness, fairness, equality is superior virtues. In this work, subjects were processed through the dialogue of those involved in the management of state. It was discussed the priority of the law, administrators' behaviours towards the public and the public responsibilities to the government. It was explained how to achieve happiness in the state management. The work states that the most important task of government administrators is law-making, peace-building and the protection of the economic stability.

1. GİRİŞ

Ağırlıklı olarak devlet yönetimi açısından ele alacağımız Yusuf Hâs Hâcib'in 1069 (461) yılında Balasagun'da yazmaya başlayıp 1070 (462)'de Kaşgar'da tamamladığı bu eseri İlk Türk-İslam devletlerinden biri olan Karahanlılar devrinden kalan iki şaheserden birisidir. Diğeri ise Kutadgu Bilig ile aynı devrede yazılmış olan Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk isimli eseridir.

Birbirinden hiç bahsetmeyen bu iki eserle Türk millî bünyesi ortaya konmuştur. Divan-ü Lügati't-Türk'de bu bünyenin dış yapısı üzerinde durulmaktadır. Kutadgu Bilig'de ise bu millî bünyenin iç kısmı ile ilgili esaslar mevcuttur (Külekcî, 2005: 19).

Yusuf Hâs Hâcib 1018'li yıllarda Balasagun'da doğmuştur. Anlayışlı ve çalışkan bir çocuk olduğu için kısa zamanda geniş bilgi edinmiştir. Felsefe, ahlâk, toplumbilim, matematik, astronomi, hekimlik, halk kültürü ve spor alanlarında, öğretmenlerinin de yardımıyla, kendini yetiştirmiştir. Kutadgu Bilig adlı eserini Balasagun'da yazmaya başlamıştır. 1068'de Balasagun'dan ayrılarak Kaşgar'a gitmiştir, 18 aylık bir çalışmadan sonra 1069-1070'li yıllarda kitabını tamamlamış ve Tabgaç Hasan Buğra Han'a sunmuştur (Kazmaz, 2000: 10). Hükümdar şairin kalem kudretini takdir ederek, ona iltifat etmiş ve yanına alarak ona "Has Hâcib" unvanını vermiştir. Bundan dolayı adı Yusuf Has Hâcib veya Yusuf Uluğ Has Hâcib diye meşhur olmuştur (Arat, 1979: 22).

"Perdecî" anlamına gelen Hâcib; halkla sultan arasındaki ilişkileri yürüten bir memurdur. Bu göreve "Hâcib" denilmesinin sebebi, yapılan işin hükümdarı halktan perdeleyen bir faaliyet olmasındandır. Bu memura, diğer Türk devletlerinde "başmabeyncî" ve "kabırcıbaşı" da denmektedir (Eryılmaz, 2012: 65).

DEMİREL

Eserin içinde şairin temas ettiği mevzulardan hayatının bazı noktalarını bir dereceye kadar tespit veya tahmin etmek mümkün ise de tam bir hal tercümesini vücuda getirmeye imkân yoktur. Üzerinde onsekiz ay uğraştığı eserini 462 (1069/1070)'de tamamladığına ve yazmaya başladığı vakit 50 yaşlarında olduğuna bakılırsa Yusuf, 410 (1019) yılı civarında doğmuş olmalıdır. Ölümü hakkında malumatımız yoktur. Eserin ilave kısmında kendisinden bahsederken ihtiyarladığını, hayatını insanlara hizmetle geçirerek tanrıya ibadette geç kaldığını söylemesinden oldukça uzun yaşamış olduğu düşünülebilir (Arat, 1979: 23).

Yusuf, şahsî inanişına göre, insana her iki dünyada kutlu ve mutlu olma yolunu göstermeyi özel vazifesinden saymıştır. Buna göre de kendisini, mensubu bulunduğu Karahanlı devletinin gerçek bir ideoloğu sayarak, bu ilk İslâm devletinin kuvvetlenmesi ve yükselmesi için, daha önceki devlet sistemlerini teşhire ve devri için idealize etmeye gayret etmiştir (Caferoğlu, 1984: 54).

Türklerin içtimai teşkilatını, karakterini çok iyi bilen müellif bu bilgisini devlet teşkilatında aldığı Has Hâciblik (Teşrifat Nazırlığı) görevi ile olgunlaştırmış, büyük bir tecrübeye sahip olmuştur. Bu bilgi ve tecrübenin olgun meyvesi olarak da Kutadgu Bilig'i ortaya koymuştur. Eser mesnevi tarzında yazılmış bir siyasetnamedir.

Gençliğinden beri Türk devlet teşkilatı içinde önemli vazifeler görmüş ve belki de ölüncüye kadar aynı teşkilat içinde çalışmakta devam eden Yusuf'un eseri, ilk bakışta doğrudan doğruya devlet teşkilatı ile ilgili gibi görünse de şair eserinde tecrübenin verdiği bir olgunlukla, cemiyeti teşkil eden kişiler ile bunların cemiyet içindeki mevki ve vazifelerini tayin etmeye daha çok yer ayırmaktadır (Arat, 1991: 21).

Eserde herhangi bir arzu ve emir üzerine yazıldığına dair hiç bir işaret olmadığı gibi, bir mevki veya maddî menfaat için de yazılmadığı aşikârdır (Küleççi, 2005: 19). Zira göze girmek, ihsan koparmak, şahsî menfaatler temin etmek uğruna hiç bir şahsa iltifatı görülmemektedir. Aksine birçok fazilet ve fedakârlıklara işaretlerle ideal bir cemiyetin tasvirini, yaşadığı devrin tenkidini yapmaktadır.

Yazar eserini, 350, 351 ve 352. beyitlerde şöyle takdim etmektedir (Küleççi, 2005: 20):

Kitab atı urdum kutadgu bilig

Kutadsu okıgıgla tutsu elig

Sözüm sözledim men bitidim bitig

Sunup iki ajunnu tutgu elig

Kişi ik ajunnu tutsa kutun

Kutadmış bolur bu sözüm çın bütün

Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersiz. Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir. İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, mes'ût olur; bu sözüm doğru ve dürüstür.

Bu çalışma Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eserini içerik bakımından tanıtmak amacıyla. Çalışmada, Kutadgu Bilig'deki devlet ve kamu yönetimi anlayışı devlet yönetimine ilişkin olarak betimlediği figürlerden yola çıkılarak ortaya konmaktadır.

2. KUTADGU BİLİG

Kutadgu Bilig, kelime anlamı itibarıyla, "kutlu bilgi, kutlu olma bilgisi, mutluluk bilgisi, insanı her iki dünyada mutluluğa erdiren bilgi" demektir. Kitap nazım şeklinde, aruz vezninin Faulun-Faulun-Faulun-Faul kalıbıyla, Karahan Türkçesiyle ve Uygur harfleriyle yazılmıştır. Asıl yazılı metin mevcut olmayıp kaybolmuştur. Elimizde sonradan çoğaltılan nüshalar bulunmaktadır; bunlar Viyana, Kahire ve Fergana nüshası olmak üzere üç nüshadır (Küleççi, 2005: 20). Kutadgu Bilig Türk edebiyatının ilk mesnevisidir. Mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Ayrıca Yusuf Has Hâcib Türk edebiyatında ilk kez kaside nazım şeklinde şiir yazan bir şairdir (Yavuz, 2008: 175).

Akıcı dili, güçlü anlatımı, 6645 beyitlik geniş kapsamlı yapısı ile Orta Çağ Türkçe döneminin en seçkin yapıtıdır. Bize dek ulaşmış biri nazım (77 beyit), öbürü düz yazı, iki önsöz vardır. İkisi de yapıta sonradan eklenmiştir. Kitap 85 babı (bölümü) ve 6722 beyti kapsamaktadır. Ayrıca kitabın A, B, C harfleriyle gösterilen 3 bölümü, sonunda da E harfiyle ve I, II, III rakamlarıyla işaretlenen 3 eki vardır (Kazmaz, 2000: 10).

Kutadgu Bilig genellikle bir siyasetname, siyaset kitabı şeklinde tanımlanmakla birlikte değişik insan ve toplum meselelerini kapsar. Siyaset ve devlet idaresini felsefi ve idealist açıdan ele alarak konu üzerinde İslâm'ın görüşünün ne olabileceğini tespit etmek istemektedir. Dönemin devlet adamlarına yol göstererek idari aksaklıkları giderme hususunda siyasi ve ahlaki nasihatler sunmaktadır (Adaloğlu, 2013: 246). Eserin gayesi 11. asırda Türklerin ahlak, hukuk ve devlet idaresi sahasındaki geleneksel telakkilerini ve o devirdeki hukuki teşkilatı tespit ederek bu geleneksel telakkilerin gelecek nesillere geçmesini temin etmektir (Arsal, 1947: 659). Eser; öyküleme yöntemiyle kaleme alınmış olup başlıca dört kişi arasında çeşitli devlet, hukuk, insan ve toplum meseleleri üzerinde geçen karşılıklı konuşmalardan meydana gelmiştir.

Temsil niteliğini taşıyan eserde düşünceler, görüşler karşılıklı konuşmalar arasında verilmektedir. Olayın kahramanları hükümdar Kün-Togdı, iki vezir, baba-oğul, Ay-Toldı ve Ögdülmüş; kendini ibadete veren ermiş kişi Ogdurmuş'tır. Olayın özetine geçmeden önce kahramanları tanıtmak uygun olacaktır.

2.1. Kutadgu Bilig'de Yer Alan Karakterler

Yusuf Has Hâcib, eserin başlıca kahramanları olan dört kişiyi, dört kavramın simgesi olarak alır ve kitabı bu dört kavram üzerine kurar. Dört kahramanı şöyle tanımlayabiliriz (Kazmaz, 2000: 11):

Kün Toğdı (Hükümdar): Kün-Toğdı, kelime anlamı itibariyle, gündeoğdu demektir. Memleketin hükümdarı olan Kün-Toğdı yasa koyan adil hakandır; kanunu, doğruluğu, adaleti temsil eder. Kendini hak ve adalet esaslarına göre halk hizmetine adanmıştır. Ünü her yana yayılmıştır. Ancak yardımcısı yoktur, devleti tek başına yönetmektedir; ülke iyi bir durumdadır. Yapısı benzediği için Kün-Togdı adı güneşten alınmıştır. Güneş küçülmez, bütünlüğünü, parlaklığını daima korur. Kün Togdı'nın yaradılışı da öyledir, doğrudur. Güneş doğunca bütün dünyayı aydınlatır, aydınlığını bütün halka eriştirir. Kün-Togdı da halk için çalışır. Herkes ondan nasibini alır. Güneşin burcu olan aslan sabittir; değişmez. Kün-Togdı'nın da parlaklığı değişmez; herkes ondan daima aynı şekilde yararlanır. Güneş doğunca yere sıcaklık gelir, çiçekler açar. Kün Doğdı'nın kanunu nereye erişirse, o memleket ne kadar kötü olursa olsun düzene girer.

Ay-Toldı (Birinci Vezir): Ay-Toldı, kelime anlamı itibariyle, dolunay demektir. Ay-Toldı, zeki, akıllı, bilgili bir gençtir; saadeti, başka bir anlatıma göre, devleti temsil eder. Bugünkü anlamda ise yasama ve yürütme gücünün temsilcisidir. Ay-Toldı eserde devleti, saadeti, kutluluğu temsil eder. Başta hükümdar olmak üzere herkes ona muhtaçtır (Yavuz, 2008: 172).

Ögdülmüş (İkinci Vezir): Ay-Toldı'nın oğludur. Ögdülmüş kelime anlamı itibariyle, övülen, akılla iş gören büyük kılavuz demektir. Ögdülmüş eserde akılı temsil eder.

Ogdurmuş (Zahit): Eski deyişle, tarik-i dünya, bugünkü deyişle, yaşanan dünyayı bir yana bırakarak dağ başında, tenha bir yerde tek başına yaşayan, bütün zamanını ibadetle geçiren bir kişiyi temsil eder. Ogdurmuş, kelime anlamı itibariyle, gerçeği anlamış, uyanmış kişi demektir; kanaati, başka bir anlatıma göre, akıbeti temsil eder. Bu durum, manevi bir müeyyideyi de çağrıştırmaktadır (Kazmaz, 2000: 11). Arsal'a göre (1947: 663); Ögdülmüş Türklerin hayat felsefesini temsil etmektedir ve Ogdurmuş'un hayattan çekilmek şeklindeki telakkisine karşılık halkın refah ve saadeti için adaletin tecellisine yönelik bir gayret göstermektedir.

İkinci derecedeki kahramanlar da şunlardır: Ay-Toldı'yı hükümdara tanıtan Küsemiş; Ogdurmuş'un müridi Kumaru; Ogdurmuş'tan haber getiren kişi, Haberci; Ogdurmuş'un yanında çalışan adamdır. Ancak bunlar konuşmalara katılmazlar (Kazmaz, 2000: 12).

Bu dört kişinin hikâyesi, kitabın XII. babıyla başlar (Dilaçar, 1995: 72-82): İlk 11 bapta Balasagunlu Yusuf, İslâm'daki türlü usul gereklerini yerine getirdikten sonra, genel görüşlerini açıklamıştır. Usul gerekleri şunlardır: Allaha hamdü sena (I. bab, beyt 1-33) Hz. Peygamber'e (II. bab, beyt 34-48) ve Dört Sahabe'ye (İlk dört halife: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) selâtu selâm (III. bab, beyt 49-62). Bu usul gerekliliklerinden sonra, IV. bapta, Kutadgu Bilig'in en lirik parçası gelir: Baharın (yaz yarıklar faslı), ardından da Hasan Buğra Han'ın övgüsü ve yazının ona sunulması, hepsi 61 beyittir (beyt 63-123). Yukarıdaki şiiri verdikten, övgüsünü yaptıktan, yaptırımın adını, anlamını ve konusunu açıkladıktan sonra, V. bapta, Balasagun'lu Yusuf evreni anlatır (beyt 124-147): 7 gezegen (yıldız, o çağın kavrayışıyla) ve 12 burç (ükek) ile gezegenlerden bahseder. VI-X. baplarda Yusuf, genel olarak, kendi dünya görüşünü özetleyip şu üç nokta üzerinde durmaktadır: Bilgi, dil ve iyilik. VI. bab (beyt: 148-161), yalnuq oğlanının, yani kişiöğlunun, kendi değerine bilig (bilgi) ve ukuş (akıl, anlayış) ile eriştiğini konu etmiştir. Buna göre, bilgi her şeyin üstündedir, ona değer biçilmez, üstün bir varlıktır, bir erdem ve güçtür. Kişioğlu onunla övünebilir. Bilgi anlayışla edinilir, bunu da Tanrı bize bahşetmiştir.

VII. babın (beyt: 162-191) konusu, dilin erdemi (erdem), kusuru (mün), faydası (asıg) ve zararı (yas) üzerinedir. VIII. bapta (beyt: 192-229), Balasagun'lu Yusuf kendi özrünü şöyle söyler: Yapıtını bilgisizler için değil, bilginler için yazmıştır, bundan dolayı, çekinerek, bilgililerden özür dilemektedir; yanılmış ya da şaşırılmış olabilir; anlayışlılar bu sürçmeleri düzeltsinler; söz anlayan adam, söz eden için azizdir. IX. bapta (beyt: 230-286), Balasagun'lu Yusuf iyilik etmenin (edgülmüş kılmak = hayır işlemek) övgüsünü yapmış ve bu işin faydalarını açıklamıştır. İyilik etmek büyük bir erdemdir. Hayır işlemek, suç bağışlamak, verilen sözü tutmak bu erdeme bağlıdır. Kişi ölür, yaptığı iyilik kalır, tarihte yaşatılır. Yapıtın X. babı (beyt: 287-349), bilgi ile aklın erdemi konusuna ayrılmıştır. Daha önceki baplarda olduğu gibi, Balasagun'lu Yusuf bu konuyu da özdeyişlerle ele almıştır. 11. bölümde kitabın adı, anlamı ve kendisinin sağlık durumu belirtilerek gençliğin boşa geçirilmemesi öğütlenir. Eserini, iki dünyayı da elinde tutan bir yapıt olarak tarif eder ve kişinin ancak bu iki dünyayı elinde tutarsa "kut"a, feraha erişeceğini belirtir. Bundan sonra Kutadgu Bilig'in esas hikâyesi başlar ve devam eder. Ayrıca eserde yer yer ansiklopedik bilgilere yer verilir. Bunlar, devletin niteliği, adaletin niteliği, baba öğdü, aklın niteliği, devlet ve ordu örgütü, yönetici-görevli ilişkisi, doğru yasa ve hak, halk tabakalarının sınıflandırılması, şehirlî görgüsü, devletin ıslahı, dünyadaki ödevlerimiz ve ahiret vs.'dir (Dilaçar, 1995: 83-92).

Kutadgu Bilig'de geçen esas olay şöyle özetlenebilir:

Ay-Toldı, ününü duyduğu hükümdar Kün-Togdı'nın hizmetinde çalışmak ve sarayda görev almak üzere yola çıkar. Başkentte Küsemiş adında bir dost edinir ve Küsemiş'e amacını açıklar. Küsemiş durumu hükümdarın Has Hâcibine bildirir ve Has Hâcib ile Ay-Toldı arasındaki görüşme sonucu, nitelikli bir insan olarak gördüğü Ay-Toldı'yı hükümdara götürür. Hükümdarla aralarında uzun konuşmalar geçer. İyilikten, özü-sözü bir olmadan ve devlet yönetimine ilişkin sınav

DEMİREL

niteliğinde konuşmalar olur. Ay-Toldı'yı beğenen hükümdar, onu göreve alır, bir süre dener ve vezir yapar (Kazmaz, 2000: 12-13).

Bu konuşmalar sırasında vurgu yapılan hususlar ise şunlardır:

Kutadgu Bilig'de "Töre" sözcüğü yasayı karşılar. Bu en eski devlet bilim yapıtında, Han Töre'yi temsil eder. Töre şöyle betimlenir: Bir gümüş taht, birbirine bağlanmış üçayak üzerinde durur. Üçayak üstünde olan şey bir yana eğilmemesi, sarsılmaması için her üçünün düz durması gerekir. Ayaklardan biri yana yatarsa, öbür ikisi de kayar. Elinde büyük bir bıçak tutan Han'ın (törenin) solunda acı ot (uragun), sağında şeker bulunur. Burada bıçak hükümdarın işleri, şeker ise zulme uğrayıp, hükümdarın kapısına gelen insan içindir. O insan, hükümdardan tatlı-tatlı ayrılır, yüzü güler, sevinir. Acı ot ise zorbalara ve doğruluktan kaçan insanlara içindir. Onlar için hüküm verildiğinde bu hoşlarına gitmez ve acı ot yemişi gibi yüzlerini ekşiterek giderler (Dilaçar, 1995: 95).

Yapıtta töre şu ilkelere bağlanır (Bozkurt, 2005: 131):

a. Doğruluk (Könilik): Törenin doğru olması gerekir. Doğru ilkelere belirlenmeyen bir töre, eksik ayaklı üçayaklı masayı andırır. Yanılgı ve haksızlıklara yol açar. Böyle durumda devlet tahtı çöker. Devletini korumak isteyen Han doğru töre uygulamak zorundadır.

b. İyilik ve Yararlılık (Uzluk): Töre iyi olmalıdır. Toplum ve toplumu oluşturan bireyler yararına olmalıdır. Birey hakkını korumayan, toplum için elverişli olmayan töre, devleti sarsmaya yeterlidir. Törenin yararlılık ilkesi üzerinde durmaya değerdir. Düzeni korumak için, yeterli otorite ile yürütülen herhangi bir töre söz konusu değildir. Birey hukukunu ve toplum yararını gözetmemesine karşın, bir baskı yönetimi altında, insanları kıpırdatmayan, fakat devletin devamlılığını sürdüren kimi uygulamalar da vardır. Bunlar da töre diye adlandırılmaktadır.

c. Eşitlik (Tüzlük): Töre, "oğul ile yabancıyı ayırmadığını" ve katında "bey ile kul arasında herhangi bir ayırım gözetilmediğini" söyler.

d. Kişilik (İnsanlık): Törede insanlık yani evrensellik düşüncesi de yer alır. Buna göre, yasanın güneşi tüm insanlara ulaşmalı ve bütün cihanı aydınlatmalıdır. İnsanoğullarının kökü birdir. Onları ayıran yalnız bilgi derecelerdir. Yasa ne ölçüde insanlığı kuşatırsa, o ölçüde halk mutlu ve devlet kalıcı olur. Devleti çökerten iki neden vardır: Birincisi görevi yerine getirmeme, ikincisi kıyımdır. İnsanoğulları arasında seçkinler ancak bilgileri ile ön plana çıkarlar. Daha sonra rahatsızlanan Ay-Toldı, görüşlerini beğendiği oğlu Ögdilmiş'i hükümdara emanet eder ve bir süre sonra da ölür. Yas döneminden sonra hükümdar, Ögdilmiş ile görüşür ve hem düşüncelerini beğendiği, hem de babasına minnet duyduğu için onu vezir yapar (Kazmaz, 2000: 13-14).

Burada hükümdar ile Ögdilmiş arasında devlet ve saray örgütü ile ilgili konuşmalar geçer. Kutadgu Bilig'in devlet yönetimi bakımından en önemli bölümlerinin geçtiği bu kısımda adı geçen görevlilerden Beg, Vezir ve Ulug Hâcib ile ilgili şu bilgileri verebiliriz (Dilaçar, 1995: 108-110):

Beg: Bey, doğarken beylikle doğar, görenek öğrenir. Tanrı kime beylik verirse, ona işi ile orantılı akıl ve gönülde verir. Bey; cesur, kahraman, güçlü ve pek yürekli, bilgili, akıllı, cömert ve yumuşak huylu, gözü tok, gönlü zengin olmalı, iyiye el uzatmalıdır. Bu noktada bilgi ile akıl arasında ince bir ayrıma da gidilmektedir. Buna göre; bilgiyi akıldan ayıran başlıca özellik sonradan kazanılmış olmasıdır. Asıl önemli olan şey bilenin bilgisine aklın eklenmesidir. Bey ülkeyi ve kanunları bilgi ile ele alır, akıl ile yürütür (Arslan, 1986: 26). Yanlış hareket etmemek için daima titiz davranmalı, sabırlı ve dingin bir biçimde aceleden kaçınmalı, ölçülü davranmalı ve sözünde durmalıdır. Çıkardığı kanunlar doğruluğu (köni törü) esas almalı, kendi de zalim olmamalıdır. Şu dört şeyden kaçınmalıdır: Acelecilik, cimrilik, öfke, inat. Ağzından çıkan söz şekerden daha tatlı olmalıdır. İçki içmemeli, vaktini oyuna vermemeli, kibirli olmamalı, gelenek, görenek ve yasayı gözetmelidir. Kısacası, bütün erdemleri herkesten üstün bir konumda bulunmalıdır.

Vezir: Vezir beylerin eli demektir. Vezir iyi olursa bey rahat eder ve temeli sağlamlaşır. Vezir, halk arasında yükselmiş, akli gönlü eren ve işe candan bağlı bir insan olmalıdır. Soylu bir aileden gelmeli ve dürüst davranmalıdır. Yasa adamı olmalı, beyin yüzünü güldürmelidir. Elini halk üzerine sevgi ile uzatmalıdır. Hesap ve yazı bilmeli, alçak gönüllü, tatlı dilli, dingin davranışlı ve olgun, merhametli ve uyanık olmalıdır. İşe yarayanı yaramayandan ayırt edebilmelidir. Kendi dengini kendisine arkadaş seçmelidir. Vezir, beyin danışmanıdır. Vezir iyi olursa, hem beyin işi tam olur, hem yurt düzene girer, halk da "kut"a kavuşur.

Ulug Hâcib (Ulu Mabeyinci): Ulug Hâcib beyin gören gözü, halk ile bey arasında iletişimi sağlayan aracı bir kişidir. Soyu temiz, gözü tok, anlayışlı, bilgisi geniş, rüşvet ve yolsuzluklara karşı sert tutumlu, ince davranışlı, uyanık, yakışıklı, üstü başı temiz, gönül sahibi, dili yumuşak, güler yüzlü, alçak gönüllü, kulağı delik, sabırlı, erdem ve kalem sahibi olmalıdır. Kısaca, kendisinde şu on erdem bulunmalıdır: Keskin göz (Yiti Köz), Delik kulak (Sak Kulgak), Geniş gönül (Kig Könül), Yakışıklı yüz, Sevimli bir görünüş (görk), Orta boy, Etkili (Uz) bir dil, Anlayış (Ukuş), Akıl (Ög), Bilgi (Bilig).

Yasa, usul ve törenin yerine getirilmesini bilmelidir. Devlet saymanına, görevlilere, gelen giden elçilere, bunların kılavuzlarına, törenlere, fakir fukaranın dileklerine dikkat etmeli, haksızlığın önüne geçmeli, uygunsuz kişilerin hakkından gelmeli, her işte ihtiyatlı davranmalı, yalancı olmamalı, kötü huyları olmamalı, sır saklamasını bilmeli, görmemesi gereken şeyleri görmemiş gibi davranmalıdır. Beyine karşı gereken saygıyı beslemeli ve onunla konuşma yol ve yöntemini bilmelidir. Ulug Hâcib vezirin yardımcısı sayılır. Her sınıftan kişiyi kabul etmek ve onların isteklerini dinlemekle sorumlu olup bu istekleri beye arz etmekle görevlidir.

Bunların haricinde eserde belirtilen başka devlet görevlileri de (Kumandan, kapıcı-başı, kâtip, elçi, hazinedar, aşçı-başı, içkici-başı) bulunmaktadır. Bunların alçak gönüllülük, cömertlik, akıllılık ve temkinlilik, güvenilirlik, sır tutmasını bilme gibi ortak niteliklere sahip olması savunulmaktadır (Çavuşoğlu, 2012: 87-90).

Daha sonra hükümdar Ögdilmiş'le memleket meselelerinde kendisine yardımcı olmak için birisini bulmasını ister. Ögdilmiş de akrabası olan Ogdurmuş'a söyler, ancak Ogdurmuş dünya hayatından uzaklaşmış, elini eteğini çekmiş olduğunu öne sürerek iki kez bu öneriyi reddeder. Sonunda sadece bir kaç günlüğüne gelmeyi kabul eder. Ogdurmuş din, dünya ve devlet meseleleri üzerine çeşitli sohbetler gerçekleştirir (Kazmaz, 2000: 14-16).

Bu sohbetler sırasında Ogdurmuş bazı önerilerde de bulunur: “Kul ne kadar yükselirse yükselsin; kulun adı yine kuldür. Şu üç şeye dikkat edip onlardan uzak durmalıdır: Beylik taslama, Yalan, Açgözlülük. Görevliler dedikodu yapmamalı, doğruyu gizlememelidir. Şu üç şey de görevlinin başını yiyebilir: Beylerin sözünü tutmamak, Güveni kötüye kullanmak, Uygunsuz işler görmek (Dilaçar, 1995: 121)”.

Bir süre sonra Ogdurmuş'ın yanına gelen Ögdilmiş onun vefat ettiğini görür ve daha sonra geri dönüp ülke yönetimine devam eder. Eserin devamı da bu düşüncelerle örülü bir şekilde sürer ve nihayete erer (Kazmaz, 2000: 16-17).

2.2. Devlet Yönetimi Anlayışı Bakımından Kutadgu Bilig

Türklerin tarihte büyük devletler kurdukları ve başarılı bir yönetim geleneğine sahip oldukları bilinmektedir. Türklerin devlet kurma ve yönetme konusundaki başarılarında, yalnızca sultanların ve beylerin değil; düşünürlerin ve bilim adamlarının da katkısı büyük olmuştur. Düşünürler, bilim adamları ve yöneticilerin danışmanları, zamanın hükümdarlarına yazdıkları risale ve namelerle devlet yönetiminde onlara yol göstermişler ve öğütler vermişlerdir. Böylece yönetim konusu, yöneticilere sunulan kitapçıklar ile din ve ahlak ile ilgili eserler de yer almış ve incelenmiştir. Bu eserlerde yönetim konusu, kurumsal ve örgütsel öğeleri içerse de daha çok, toplumda düzeni, güvenliği ve adaleti sağlamakla yükümlü olan yöneticilerin halka karşı görevlerini ve davranışlarını belirten ya da hatırlatan birer ahlaki öğüt ve ilkeler biçiminde ele alınmıştır (Eryılmaz, 2012: 62-63). Yönetim konusuna bu şekilde yaklaşım siyaset ve yönetimin geniş anlamda ahlakın ayrılmaz bir parçası ya da uzantısı olarak görülmesinden kaynaklanmıştır.

11. yüzyıl İslami Türk kültürünün ilk dönemini oluşturmaktadır. Türk tarihinde askeri ve siyasal gelişme evresi olduğundan, kültür tarihi bakımından da büyük önem taşır. Bu İslami Türk çağında Türk bozkır kültürü, İslam uygarlığı değerleriyle zenginleşmiştir. Yusuf Has Hâcib, kitabını daha önceki Türk devletlerinde ve Türk medeniyetlerinde yaşanan gerçekler üzerine kurmuş, kendinden sonrakilere ışık tutmuştur. Hâcib'in yönetim sanatının nasıl icra edileceği hususunda yaptığı açıklamalar evrensel niteliktedir (Bozkurt, 2005: 128).

Yeniçağ siyasi hayatında çok yaygın olarak kullanılan hürriyet, eşitlik ve kardeşlik kavramlarının Fransız İhtilali'nde ortaya çıktığı ileri sürülmektedir, ancak bunlar Kutadgu Bilig'de de işlenmiştir. Hür insan deyimine geniş ölçüde yer verilmiştir. Kitabın ana fikri olan “sevgi” genel olarak “kardeşlik” anlamına gelmektedir (Kazmaz, 2000: 18-19). Eserin genel amacı, ülküsel bir devletin ve yöneticinin nasıl olması gerektiğini, yurt liderine, yurttaşlara düşen ödev ve ahlak kurallarını bildirmektir (Dilaçar, 1995: 145). Yusuf'un bu konularda ayrıntılı açıklamaları mevcuttur.

İnsan hayatının düzenini inceleyen, huzur ve mutluluğun şartlarını arayan Yusuf Has Hâcib, kitabında kanun ve devlet konusunu etraflıca işlemiş ve düşüncelerinin gerçekleştirilmesi amacıyla kitabını bir devlet başkanına sunmuştur. Ölümsüz yazar, kendinden önceki dönemlerden yararlandığı için, Kutadgu Bilig Türk medeniyetinin yarattığı devlet yapısının değişmez esaslarını kapsamaktadır: Halk için, halkın oluşturduğu, halka hizmet amacına yönelik devlet. Yusuf Has Hâcib'in devletinde iktidar sahipleri, yöneticiler ve görevliler halka hizmetle yükümlüdür. Onlar kendilerini toplumun huzuruna, zenginleşmesine ve mutluluğuna adanmışlardır. Kamu yararı devlet adamlarının hizmetlerinde daima gözetecekleri en önemli ölçüt durumundadır.

Devlet, kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla yurttaşta bazı yükümlülükler getirmektedir. Devletin ayakta durması ve devam etmesi bakımından yurttaşın yükümlülüklerinin gereklerini yapmasının haricinde devletin kurduğu düzene de uyması zorunludur. Konuyu bu açıdan ele alan Yusuf Has Hâcib, “Devlete kafa tutarsan üzüntüyle boğuşursun” demekte, devletin hâkimiyetini koruması, harap olarak elden çıkması konularında açıklayıcı bilgiler vermekte, devlet işlerinin ihmale gelmediği, bunların zamanında yapılmamasının yıkılışa yol açtığı, yöneticilerin iyi birer insan olmaları, insanlara karşı iyi davranmaları hususlarında uyarılarda bulunmaktadır (Kazmaz, 2000: 62).

Yusuf Has Hâcib, bu konudaki düşüncelerini hükümdarla Ögdilmiş arasında geçen konuşmalarda belirgin bir şekilde açıklamaktadır. Yapılan konuşmalardan anlaşıldığına göre halkın ve hükümdarın huzura kavuşması için memleket işlerinin günü gününe görülmesi gereklidir. Bugünün işi yapılmazsa yarının işi de buna eklenir, bu yüzden işler yığılır. Onun için işlerin geri bırakılmaması üzerinde ısrarla durulur ve çağlar boyu değerini koruyan, daima kullanılan bir atasözü tekrarlanır: Bugünün işini yarına bırakma. Yükümlülükler karşılık, yurttaşta hizmet etmekle görevli olan devlet, aynı zamanda kuvvet demektir. Yusuf Has Hâcib'e göre devleti ayakta tutan iki kuvvet, som altın ve kılıçtır. Servetin, paranın, kişinin hayatında olduğu gibi devlette de büyük önemi vardır. Servet yoksa dil kösteklidir; daima engelle, güçlülükle karşılaşılır, işler yürütülemez. Bu bakımdan kılıçla birlikte altın devletin temel kuvvetini meydana getirir. Ancak devlet güçlerini kullanan hükümdar bir güneş gibi olmalıdır (Kazmaz, 2000: 63).

Devlet doğruluktan ayrılmamalı, hizmetlerini halka ulaştırmalıdır. Belli toplulukların değil, halkın hizmetinde olmalıdır, hizmetleriyle halkı refaha, güzel bir yaşantıya ve mutluluğa kavuşturmalıdır. Fakirlerin durumu iyileştirilmeli, dul ve

DEMİREL

yetimleri korunmalıdır. Devlet hizmetinde bulunanların emeklerinin karşılığı hemen ödenmelidir. Toplumdaki siyasi kurum ve kuralların meşruiyetini sağlamak için sosyal devlet anlayışı temelinde sosyal refah ve toplumsal düzen arasındaki ilişki tarif edilerek (Doğan, 2002b: 78-83) zenginlerin yükünün orta hallilere, orta hallilerin yükünün de fakirlere yüklenmemesi gerektiği belirtilmektedir (Çavuşoğlu, 2012: 93). Böylece Yusuf Has Hâcib devleti halka hizmet etmekle mükellef bir kuruluş olarak tanımlamaktadır.

Devletin üstlendiği hizmetleri yerine getirebilmesi için manevî bakımdan saygı gösterilmesini, kanun ve kurallara uyulmasını istemeye, maddî bakımdan çeşitli vasıtaların edinilmesine ihtiyacı vardır. Kamu hizmetlerini yürüten insanlar devletin aslı uzuvlarıdır; maddî vasıtaları onlar kullanacak ve hizmeti onlar yapacaktır. Bu bakımdan devlet kelimesini karşılayan, güç ve güçlülük anlamına gelen iktidar sözü, ülkenin kaynak ve imkânlarını, maddî ve manevî vasıtalarını buyruğu altında bulunduran ve yöneten kişi ya da toplulukları kapsamaktadır. Bu noktada, adaletli bir yönetim gösterilmesi gerektiği ve bunun diğerlerinden daha önemli olduğu vurgulanmaktadır (İnan, 1970: 112).

Yusuf Has Hâcib'e göre iktidar sahibi olmak, "Hikmet sahibi olmak ve saadete ermek" demektir. Ancak hükümdar devletin imkânlarını kendisi için değil; halk için kamu hizmetlerine yönelik olarak kullanılmalıdır. Üstelik Yusuf söz konusu ikbale güvenmemek gerektiğini, iktidarın geçici olduğunu ve hatta siyasi kararsızlık ve iktidar mücadelesinin bu durumu her an mümkün kılabileceğini söyler. Yani iktidar sahibi, elindeki gücün kendisine ait olmadığını, halka hizmet için emanet edildiğini unutmamalıdır (Kazmaz, 2000: 64).

Bu anlamda devletin bir hizmet kuruluşu olması anlayışının tüm Türk devletlerinde görülmesi Türk devlet yapısının sağlamlığının bir göstergesidir. Bunun yanı sıra, ülkenin yararına (doğru kanun-könü törü) kanunlar çıkarmak gereklidir. Ayrıca yasaları uygularken adalete, iyilik ve doğruluğa uygun davranmak zorunludur. Buna göre; töreye uymayan bir yönetici kut (Allah'ın bahşetmiş olduğu devleti idare etme yetkisi ve şansı) alamaz. Böylece halkın yararına ve halkı koruyan bir uygulama söz konusu olur. Kanunları bu şekilde uygulayacak olan görevlilerin ise yeterli bir ücret almaları gerekir ve genel olarak iktidar sahipleri de bu kanunlara uymalıdır (Kazmaz, 2000: 70-71).

Bu bağlamda Kutadgu Bilig'in adaleti esas alan, adaletin yerine getirilmesi için kanunun doğru uygulanmasını öneren, halka karşı koruyucu bir devlet modeli önerdiğini düşünüyoruz (Adalıoğlu, 2013: 244). Böylece hukuk devletinin temel gerekliliklerinden biri olan devlet yönetiminin, insan haklarının ve yasal korumanın hukuki bir çerçevede saptanması gerektiği ifade edilmiştir. Yöneticilerin toplumsal değerlerin bir yansıması olan töreye karşı gelememeleri, iktidarın töre ile sınırlandırılması bunun açık bir örneğidir (Doğan, 2002a: 132).

Kutadgu Bilig'de göze çarpan başka bir husus da, genel olarak tüm Türk medeniyetlerinde görülen "cihan hâkimiyeti" ülküsüdür. Cihan hâkimiyeti ülküsünün amacı insanlığa hizmettir. İnsanlığa barış ve huzur getirme arzusudur (Kazmaz, 2000: 64).

Karahanlılarda "İlig" veya Başbuğ'un yurttaşlara bir anlaşmayla bağlı olduğunu düşünürsek, bu durum iki taraf içinde karşılıklı bir sorumluluğu ifade eder. Halkın İligden beklediği şeyler: Gümüşün yani paranın değerini korumak, ayarını düşürmemek, doğru yasa çıkarmak, kervan yollarını yani ticareti güçlendirmek güven altında tutmaktır. Diğer yandan İlig'in halktan istekleri ise; Könü-Törü'ye göre buyrukları yerine getirmek, vergileri vaktinde ödemek, İlig'in dost bildiklerini dost, düşman bildiklerini düşman bilmektir. Ayrıca, daha önce de kısmen belirtildiği üzere, devlet görevlilerinin de İlig üzerinde hakları vardır. Bunlar; hakkaniyet, insancıl tutum, akla yatkın emir, yedirme-içirme, iyi bakım, emek değerlendirme ve ödüllendirme (Dilaçar, 1995: 148-149). Bu haklar, Osmanlılardaki adaletnamelerde belirtilen hususlarla büyük bir benzerlik taşımaktadır.

Eserde demokratik bir yaklaşımdan da söz edilebilir. Çünkü eser içerik bakımından demokrasinin halkın talepleri doğrultusunda işleyen katılımcı bir yönetim mekanizmasını çoğulculuk temelinde oluşturma arzusuyla paralel bir nitelik arz etmektedir. Bilgiye de çok önem vermesi Han'ı "aydın hükümdar" olarak ifade etmemize neden olur. Özellikle adalet anlayışı açısından yönetim ölçeğinin geniş olduğu görülmektedir. Eserin bilgili ve işinin ehli olan insanların karşılıklı bilgi alışverişinde bulunduğu diyaloglardan örülü olması devlet yönetimi için seçilmiş insanların danışma (meşveret) kurumu aracılığıyla yönetsel yapıda etkin bir rol ifa ettiklerine işaret etmektedir (Doğan, 2002a: 132). Genel olarak esere bakıldığında ise faydacı ve hümanist bir yaklaşım söz konusudur. Eserin faydacılığını daima insanların iyiliğini düşünmesinden, hümanizm yanlısı olmasını ise Oğdurmış'ı bir yana; Kün-Toldı ve Ögdülmiş'i bir yana koyduğu zaman insanlara değer veren bir yaklaşımın tarafını tutmasından anlıyoruz. Ayrıca kötümser, kaderci değil; devamlı daha iyisi için mücadele eden ve hatta kendi yaşadığı çağı eleştirebilen bir yapının öngörüldüğü söylenebilir (Dilaçar, 1995: 196-197).

SONUÇ

Kutadgu Bilig Türk-İslâm düşünce tarihinin önde gelen eserlerinden biridir. Bu eserden devlet teşkilatına ve yöneticilere yönelik önerileri bakımından istifade edilmesi mümkündür. Hâcib'in bu nadide eserinden Türk dil ve edebiyatının haricinde Türk tarihi ve sosyolojisi ile ilgilenenler de birçok anlamlı sonuçlar elde edeceklerdir. Kutadgu Bilig yalnız yazıldığı döneme ait sosyolojik ve siyasi problemlere değil, aynı zamanda günümüz devlet yapısında karşılaşılan sorunlara da çözümler getirebilen geniş perspektifli bir niteliğe sahiptir.

Kutadgu Bilig, topluma, insanlara barış ve mutluluk getirecek hizmet devletinin esaslarını ortaya koymuştur. Eserde yöneticilerin korunmasından, hâkimiyetin gereklerine, devletin birlik ve bütünlüğüne yönelik tehlikelere karşı alınacak tedbirlere değinilmiştir.

Siyasal açıdan egemen bir devlet anlayışı kapsamında yönetilenlerin hakları devletin en temel prensibi olarak tanınmış ve devletin varlık nedeninin tebaası için bir yaşam alanı var etmek olduğu kabul edilmiştir.

Kutadgu Bilig esas itibarıyla bilginin ve aklın üstünlüğü üzerine kurgulanmıştır. İyi kanun ve töreyi ancak bilgili insanın yapabileceği ve bunu anlayış (akıl) vasıtasıyla uygulayacağı belirtilmiştir. Tasvir edilen bilginin ana özelliği ise olayların sonuçlarını önceden öngörmeye dayanmaktadır. Buna göre; bilgi ve bilim akla rehberlik edecektir. Bu yönüyle eser bilgili bir toplumun oluşturulmasına hizmet etme gayreti içindedir. Yasalar, yönetenler-yönetilenler arasındaki ilişkilere değinmesi bakımından da sosyolojik bir çalışma niteliğindedir.

Sonuç olarak, eser sağlıklı ve mutlu bir toplum düzenine erişilebilmesi için devlet yönetiminde nelere dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Devlet yönetimi içinde yer alacak kişilerin görevleri ve nitelikleri tespit edilerek siyasal ve sosyolojik açıdan bir toplum ve devlet felsefesi oluşturulmaya çalışılmaktadır. En yüksek iyi olan “Ku”a ulaşmanın akıl, bilgi, anlayış, doğruluk, hoşgörü, adalet, iyilik gibi erdemlerle mümkün olduğu belirtilmektedir. Bu erdemlere sahip olmakla birlikte devleti oluşturan insan topluluklarının saadet yolunda refaha erişecekleri savunulmaktadır.

KAYNAKÇA

- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2013), “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, ss.237-253.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), Kutadgu Bilig I: Metin, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1991), Kutadgu Bilig II: Çeviri, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını No: 20, Ankara.
- ARSLAN, Mahmut (1986), “Kutadgu Bilig’deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Cilt:21, Sayı:1, ss.23-50.
- ARSAL, Sadri Maksudi (1947), “Kutadgu Bilig”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:13, Sayı:2, ss.657-683.
- BOZKURT, Fuat (2005), Türklerin Dili, Kapı Yayınları, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1984), Türk Dili Tarihi I-II, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali (2012), “Kutadgu Bilig’in Üç Boyutu ve Toplum Sınıflandırması”, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 13, ss.75-96.
- DİLAÇAR, Agop (1995), Kutadgu Bilig İncelemesi, 3. Baskı, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 340, Ankara.
- DOĞAN, Nejat (2002a), “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi-I”, Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı:12, ss.127-158.
- DOĞAN, Nejat (2002b), “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi-II”, Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı:13, ss.77-94.
- ERYILMAZ, Bilal (2012), Kamu Yönetimi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- İNAN, Abdulkadir (1970), “Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar”, Türk Kültürü, 98: 112-126.
- KAZMAZ, Süleyman (2000), Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig: Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara.
- KÜLEKÇİ, Numan (2005), Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig, 2. Baskı, Toker Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Kemal (2008), “Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:36, İstanbul, ss.137-180.